

Аналітична записка
з питань порівняльного законодавства щодо
регулювання державно-церковного партнерства*

Анотація. В Аналітичній записці викладено результати аналізу законодавства держав-членів ЄС: Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщини, Латвії, Литви щодо регулювання державно-церковного партнерства. Виокремлено дві складові: законодавче закріплення права церкви на здійснення певних видів діяльності у соціально-культурній сфері і надання церкві державної фінансової підтримки. Визначено певні спільні і відмінні характеристики відповідного законодавства¹.

Ключові слова: держава, церква, моделі регулювання відносин між державою та церквою, партнерство/співпраця держави і церкви, державна фінансова підтримка церкви.

Вступ. В основу Аналітичної записки покладено методологічні засади. Доцільно зазначити про наявність методологічних засад здійснення порівняльного аналізу європейського досвіду законодавчого регулювання державно-церковного партнерства. На нашу думку, варто використовувати два підходи щодо загального трактування правового регулювання державно-церковного партнерства. Широкий підхід охоплює максимальне коло аспектів відносин між державою і церквою, які регулюються законом: закріплення права на свободу віросповідання, визначення умов і порядку її обмеження, встановлення порядку реєстрації церков, закріплення прав та обов'язків суб'єктів державно-церковних відносин тощо. Натомість вузький підхід зосереджений на таких базових, на нашу думку, складових державно-церковних відносин: незалежність церкви, її відокремлення від держави; наявність / відсутність виокремлення на законодавчому рівні особливої ролі певної церкви; законодавче закріплення права церкви на певні види діяльності у соціально-культурній сфері, здійснення яких сприятиме реалізації функцій держави; надання церкві державної фінансової підтримки її відповідної діяльності. Для підготовки цієї Аналітичної записки обрано другий підхід, оскільки він, на нашу думку, сприятиме зосередженню уваги саме на принципових аспектах державно-церковного партнерства і не призводить, на відміну від широкого підходу, до розмивання термінів «партнерство» або «співпраця», їх фактичного ототожнення з терміном «відносини». Вибір здійснено з урахуванням лексичного значення базових, для предмету порівняльного аналізу, термінів. Відносини – стосунки, зв'язки, взаємини між

¹ Мицик Ю.А. ДУХОВЕНСТВО [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка". 2004. 688 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Dukhovenstvo

ким-небудь², співпраця – спільна з ким-небудь діяльність³, партнерство – узгоджені, злагоджені дії учасників спільної справи; взаємні відносини, що ґрунтуються на взаємовигідності та рівноправності; добровільна співпраця двох або кількох фізичних чи юридичних осіб, що беруть участь у спільних справах, проектах, програмах тощо⁴.

Держави, чий досвід вивчався, обиралися з урахуванням наявності в академічній літературі декількох моделей відносин між державою і церквою. Зарубіжними і українськими науковцями застосовуються різноманітні підходи щодо відповідної класифікації моделей, зокрема історичний, релігійнознавчий, соціологічний і юридичний. З урахуванням предмету Аналітичної записки спиратимемося на юридичний підхід, згідно з яким виокремлюються три моделі державно-церковних відносин⁵. Першій моделі притаманні тісні зв'язки між державою і церквою, що регулюються на конституційному рівні (Болгарія, Польща тощо), другій – чітке розмежування між державою і церквою (Франція, за винятком трьох східних департаментів, Нідерланди та Ірландія), третій – гібридність, що проявляється у формальному відокремленні держави від церкви у поєднанні з визнанням безлічі спільних завдань, які пов'язують діяльність держави і церкви. Доречно зазначити, що до цієї групи належить більшість держав світу, а також ті держави, чий досвід пропонується. Науковцями визнається, що в жодній із держав модель відносин не реалізується в абсолютному вимірі, а в Європі, зокрема в державах-членах ЄС, відсутній уніфікований підхід до регулювання відносин у цій сфері⁶. Водночас наголошується на наявності засадничих / базових принципів, на яких ґрунтується регулювання державно-церковних відносин: нейтралітет, толерантність і паритет⁷.

Окрім того, при підготовці аналітичного матеріалу до уваги брався ще один критерій. Особливий інтерес становлять держави, які подібно до України, перебувають на етапі демократичного транзиту від монополії держави, у період перебування у складі або Радянського Союзу, або політичного блоку соціалістичних держав, до плюралізму в усіх сферах після відновлення державної незалежності.

Основна частина.

² Відносини.

URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B8>

³ Співпраця.

URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B2%D0%BF%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%8F>

⁴ Партнерство.

URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%BD%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE>

⁵ Sandberg, Russell & Doe, Norman. (2007). Church-State Relations in Europe. Religion Compass. 1. 561 - 578.

URL: https://www.researchgate.net/publication/230283550_Church-State_Relations_in_Europe/citation/download

⁶ Там само. Another Trans-Atlantic Divide? Church-State Relations in Europe and the United States. May 22, 2007.

URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2007/05/22/another-trans-atlantic-divide-church-state-relations-in-europe-and-the-united-states/>

⁷ Там само.

Болгарія. Конституція містить положення, які можна вважати основою регулювання державно-церковної співпраці. Йдеться про відокремлення церкви від держави, державне сприяння підтримці толерантності та поваги між віруючими різних конфесій, а також між віруючими та невіруючими (статті 13, 37)⁸.

Варто звернути увагу на виокремлення, згідно з положеннями як Конституції, так і Закону про віросповідання⁹ (далі – Закон), Східного православного християнства (Eastern Orthodox Christianity) – традиційної релігії у Болгарії (стаття 13 Конституції). У такий спосіб декларується особливий статус цієї конфесії серед інших, які поширені у Болгарії. Підкреслено особливу й традиційну роль Болгарської православної церкви (далі – БПЦ) в історії Болгарії для формування і розвитку духовності, культури з одночасним зазначенням поваги до всіх релігій: християнства, ісламу, іудаїзму тощо (Преамбула). Згідно із зазначеним Законом, східне православ'я визначено традиційною у Болгарії релігією, яка має для болгарської держави значення як в історичному, так у сучасному контексті. Разом із тим, ці положення не є підставою для надання пільг і будь-яких переваг (стаття 10).

Незважаючи на те, що для регулювання державно-церковних відносин терміни «співпраця» або «партнерство» не використовуються, можна говорити про наявність законодавчих положень, що регулюють відповідну взаємодію держави і церкви. Йдеться про розділ п'ятий зазначеного Закону «Здоровоохоронна, соціальна та освітня діяльність церков» (статті 30-33). Відповідно до приписів статей, зареєстрованим церквам надається право здійснювати певні види діяльності (здоровоохоронну, соціальну, освітню) під контролем органів виконавчої влади. Порядок відкриття та діяльності церковних медичних закладів, соціальних та освітніх установ встановлено законодавчими положеннями. Профільні міністерства здійснюють контроль за дотриманням вимог при здійсненні означеними установами своєї діяльності. Особливої уваги заслуговує положення щодо наділення церкви правом на подання до органів державної влади та місцевого самоврядування рекомендацій, досліджень та інших матеріалів з питань, що є важливими для релігійних громад (стаття 11). Координацію відносин між органами виконавчої влади і церквами, а також здійснення контролю за дотриманням положень Закону покладено на спеціальний орган у справах релігії, що входить до структури Уряду (стаття 35).

Відповідно до Закону використовуються такі форми фінансово-економічної державної підтримки і заохочення зареєстрованих церков для здійснення ними не лише соціальної, освітньої та здоровоохоронної, а також і релігійної діяльності: податкові, кредитно-відсоткові, митні та інші пільги, умови та порядок надання яких встановлено законом (статті 25, 28). Відповідно до Закону про державний бюджет щорічно затверджується розмір державної субсидії для зареєстрованих церков, що залежить від числа осіб, які згідно з даними державного перепису населення, ідентифікують свою приналежність до тієї чи іншої з них (стаття 28). Варто зазначити, що церковно-адміністративні

⁸ Конституція на Република България (Обн., ДВ, бр. 56 от 13.07.1991 г.). URL: <https://www.parliament.bg/bg/const>

⁹ Закон за вероизповеданията. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135462355>

одиниці БПЦ також отримують щорічну державну дотацію, розмір якої не обумовлюється певними критеріями. Окрім того, в суспільних інтересах, що пов'язані з релігійними цінностями народу, передбачено надання церквам додаткових коштів. Духовні дошкільні та шкільні заклади освіти частково фінансуються за рахунок державного бюджету. Доречно звернути увагу на забезпечення виплати основної заробітної плати священнослужителів і працівників релігійних установ за рахунок державної субвенції та встановлення обмежень щодо її максимального щомісячного розміру, за винятком посадових осіб конфесійних органів управління (стаття 29).

Польща. На конституційному рівні закріплено рівні права всіх церков і релігійних об'єднань (стаття 25)¹⁰. Водночас фактично визначено особливе місце Католицької церкви, оскільки відносини між державою та цією конфесією регулюються, окрім законів, положеннями міжнародної угоди, яку укладено зі Святим Престолом. Натомість відносини між державою та іншими релігійними об'єднаннями регулюються, окрім законів, угодами, що укладаються з Урядом. Конституція також містить положення, якими визначено засади державно-церковних відносин: повага до автономії та незалежності кожної зі сторін у сфері своєї діяльності; співпраця (*współdziałanie*) для блага людини і спільного блага¹¹.

Означені конституційні положення розвинуто у спеціальному законодавстві, зокрема у Законі про гарантії свободи совісті та віросповідання¹² (далі – Закон). У главі 1 розділу II «Ставлення держави до церкви та інших релігійних об'єднань» (статті 8-29) містяться такі загальні положення, які можна вважати засадами державно-церковної співпраці: відокремлення церкви від держави; свобода виконання церквою релігійних функцій; рівні права всіх церков незалежно від форми регулювання їх правового становища; нейтралітет держави у сфері релігії та переконань; відсутність державних дотацій і субсидій, за винятком випадків, які встановлено спеціальними нормативними актами; незалежність церкви від держави у здійсненні своєї діяльності, зокрема через надання права на звернення до Конституційного Трибуналу Республіки Польща (статті 9-11).

Згідно із Законом, держава співпрацює з церквою для підтримання миру, формування умов для розвитку країни та боротьби з суспільними патологіями. Для реалізації співпраці з означених напрямів, а також для розгляду питань / проблем розвитку державно-церковних відносин передбачено можливість започаткування, на основі взаємної згоди, різних організаційних форм співробітництва (стаття 16). Діяльність церкви для реалізації гуманітарних,

¹⁰ Konstytucja RP. URL: <https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-rp/i-rzeczpospolita>

¹¹ Під поняттям спільного блага, як складової соціальної доктрини Католицької церкви, розуміється сукупність суспільних умов, які дозволяють найповніше і найшвидше досягти реалізації можливостей як окремої людини, так і суспільства; будь-яке благо, що його, коли постачають кому-небудь, неодмінно постачають усім і споживання якого кимось не призводить до зменшення споживання кимось іншим. Компендіум соціальної доктрини Церкви. Папська Рада «Справедливість і Мир». К., 2008. URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/http://irs.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2010/08/rc_pc_justpeace_doc_20060526_compendio-dott-soc_uk.pdf

¹² Dz.U.2023.0.265 t.j. - Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania. URL: <https://lexlege.pl/ustawa-o-gwarancjach-wolnosci-sumienia-i-wyznania/> Особливості правозастосування встановлено положеннями ст. 18.

благодійних і науково-просвітницьких завдань / цілей прирівнюється до діяльності з реалізації аналогічних завдань, яку здійснюють державні органи і установи (стаття 21а). Законом закріплено право на започаткування церквою, згідно із законодавчо визначеними принципами, шкіл, дитячих садків, інших закладів освіти і піклування, які субсидуються органами державної влади або місцевого самоврядування у випадках і на умовах, встановлених спеціальними актами (стаття 21).

Державна підтримка церкви здійснюється через встановлення особливостей оподаткування майна і доходів церков, а також державного субсидування (статті 13, 24). Йдеться, зокрема про звільнення від оподаткування доходів, що отримані від провадження негосподарської діяльності, а також тієї частини доходів від підприємницької діяльності, що виділялася на культові, освітні і наукові цілі; звільнення від сплати ввізного мита на товари, що імпортуються і призначені для благодійних, соціальних та освітніх цілей, а також на товари культурного характеру для культових цілей.

Детальне регулювання державно-церковної співпраці може здійснюватися відповідно до положень договору між центральними органами виконавчої влади і керівництвом певної церкви (стаття 16а). Перелік відповідних актів, які укладено з 15 церквами, розміщено на офіційному сайті Міністерства внутрішніх справ і адміністрації¹³. Доречно звернути увагу, що названі правочини не можуть суперечити чинному законодавству, зокрема у частині закріплення рівності всіх церков.

Прикладом такого правового акта є Конкордат між Святим Престолом і Республікою Польща (далі – Конкордат)¹⁴, положеннями якого закріплено принцип незалежності Католицької церкви і держави у сферах їх діяльності та врегульовано державно-церковну співпрацю у соціальній сфері¹⁵. Йдеться, насамперед, про виховання і освіту (статті 12-15): держава гарантує, що в державних початкових, середніх школах і дитячих садках, за згодою батьків, здійснюється релігійне навчання; відповідні навчальні програми і підручники розробляються Католицькою церквою та надаються для узгодження до компетентних органів державної влади; вчителі з релігії у питаннях змісту релігійного навчання і виховання керуються церковними актами, а з інших питань – законами; закріплено право Католицької церкви про заснування, згідно з положеннями канонічного права та законодавства Польщі, закладів дошкільної та шкільної освіти, які отримуватимуть фінансову підтримку органів державної

¹³ Див.: Kościoły i inne związki wyznaniowe, których stosunki z Państwem są uregulowane ustawami partykularnymi. URL: <https://www.gov.pl/web/mswia/koscioly-i-inne-zwiazki-wyznaniowe-ktorych-stosunki-z-panstwem-sa-uregulowane-ustawami-partykularnymi>

¹⁴ Dz.U.1998.51.318 - KONKORDAT między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. URL: <https://lexlege.pl/konkordat-miedzy-stolica-apostolska-i-rzeczpospolita-polska/>

¹⁵ Конкордати – особливий вид угоди, що укладаються між Ватиканом і урядом тієї чи іншої держави. Положеннями угоди закріплюється статус церкви та регулюються її відносини з державою. Суб'єктом такої міжнародної угоди є не сама держава Ватикан, а Святий Престол – конфесійний центр і сфера компетенції Папи римського як очільника Католицької церкви. Святий Престол є єдиним суб'єктом міжнародного права, який представляє інтереси Католицької церкви на міжнародній арені і не має аналогів у міжнародній практиці. Сироїд Т. Л. Міжнародно-правовий статус Ватикану. *Форум права*. 2012. № 4. С. 814-818. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm 2012 4 134

влади та місцевого самоврядування у випадках та на умовах, визначених відповідними законами; закріплено право Католицької церкви засновувати заклади вищої освіти, окремі факультети, вищі духовні семінарії, науково-дослідні інститути, а також надання обов'язкового державного субсидування деяких з цих закладів.

Положеннями Конкордату також закріплено таку форму державно-церковної співпраці як капеланство: військове (стаття 16) і соціальне у пенітенціарних, виховних, ресоціалізаційних, медичних і соціальних закладах, а також в інших закладах такого типу (стаття 17). Інституції Католицької церкви також наділені правом здійснення місіонерської, благодійної і опікунської / піклувальної діяльності, для чого можуть започатковуватися відповідні організаційні структури (стаття 21). Передбачено співпрацю щодо охорони культурних пам'яток / цінностей національного значення, що знаходяться в культових спорудах, а також архівних документів, що мають історичну та художню цінність (стаття 25). Державою, з урахуванням можливостей, надається матеріальна підтримка для збереження і реставрації культурних цінностей, наприклад історичних культових споруд (стаття 22).

Принциповим, на нашу думку, є положенням Конкордату щодо співпраці держави та Католицької церкви, які прирівнюють діяльність церковних юридичних осіб, що здійснюється з гуманітарною, благодійницько-опікунською / піклувальною, освітньо-виховною спрямованістю, до діяльності державних установ з аналогічних напрямів (стаття 22).

Румунія. Конституційними приписами закріплено автономність церкви від держави і отримання нею державної підтримки, зокрема у формі сприяння (asistenței) піклувальній діяльності церкви у збройних силах, лікарнях, пенітенціарних установах, притулках та дитячих будинках (стаття 29)¹⁶.

Закон про свободу релігії та загальний режим культів (далі – Закон)¹⁷ містить додаток, в якому наведено перелік 18 визнаних державою церков. Державно-церковна співпраця регулюється положеннями Закону, зокрема щодо відносин між державою та церквою (статті 7-16). Румунській православної церкві та іншим визнаним церквам і культурам у національній історії Румунії та в житті румунського суспільства відведено вагомий роль, про що свідчить визнання її чинником суспільного миру, а також зроблено наголос щодо їх духовної, освітньої, соціально-благодійної, культурної та соціальної партнерської ролі (стаття 7). Водночас зазначено про нейтральність держави щодо будь-яких релігійних або атеїстичних переконань (стаття 9). Це принципове положення розкривається через закріплення рівності церков перед законом і державною владою, а також неприпустимістю державного сприяння привілеям або дискримінації будь-якої з них.

Закріплено співпрацю (cooperează) держави з церквами у сферах суспільного інтересу і державну підтримку їх діяльності, у тому числі за кордоном (стаття 9). Передбачено можливість укладання між державою та

¹⁶Parlamentul României - Constituția din 31 octombrie 2003. URL: <https://www.presidency.ro/ro/presedinte/constitutia-romaniei>

¹⁷ LEGE nr. 489 din 28 decembrie 2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor. PARLAMENTUL. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/78355>

zareєстрованими церквами договорів про партнерство у сферах, що становлять суспільний інтерес. Такі угоди підлягають затвердженню законом. Про партнерський характер державно-церковних відносин також можна говорити з огляду на визначення церкви юридичною особою, що має суспільну користь (*persoane juridice de utilitate publică*), тобто такою, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку (стаття 8)¹⁸. За церквами, визнаними державою, закріплено право на здійснення релігійної освітньої діяльності у державних і приватних закладах освіти, а також релігійного виховання у прийомних центрах для дітей, позбавлених батьківського піклування (статті 32, 36). Варто акцентувати увагу на забезпеченні релігійної освіти і вихованні відповідно до конфесійної приналежності дітей.

Згідно із Законом церквам надається державна фінансова підтримка у вигляді: сприяння підтримці церкви громадянами через процедуру / механізм відрахування податку на їхні доходи, а також заохочення здійснення, відповідно до закону, спонсорства церкви; фінансування, на прохання церкви, оплати праці духовенства з урахуванням числа прихожан і реальних потреб; збільшення державного фінансування для нарахування заробітної плати малозабезпеченого духовенства; на вимогу церкви, з урахуванням числа прихожан відповідно до останнього перепису населення і реальних потреб, здійснюється державне фінансування витрат для забезпечення функціонування церковних установ, ремонту та будівництва культових споруд; державне фінансування церков як провайдерів / надавачів соціальних послуг; податкові пільги (статті 10-12). Водночас передбачено здійснення державного контролю щодо використання отриманих церквою коштів. Особливу увагу приділено фінансовій підтримці закладів релігійної освіти, зокрема, за зверненням церкви, держава може надавати субсидію до заробітної плати педагогічному і адміністративному персоналу богословських закладів освіти, які не інтегровані до системи державної освіти (статті 37, 39).

Угорщина. Відповідно до положень Конституції визначено роль християнства у збереженні нації і повагу до різних релігійних традицій в Угорщині. Окрім цього, конституційними приписами закріплено незалежність церкви, а також можливість державно-церковної співпраці (*együttműködés*) для досягнення загальносуспільних цілей (стаття 7)¹⁹. Парламент приймає рішення про відповідну співпрацю на підставі клопотання визнаної державою церкви²⁰.

Відносини держави і церкви регулюються спеціальним Законом про право на свободу совісті та віросповідання та про правовий статус церков, релігійних конфесій і релігійних громад²¹. Відповідно до положень Закону визначено першорядне значення церкви у суспільстві як носія цінностей і чинника розбудови суспільства, оскільки така інституція, окрім своєї релігійної

¹⁸ Reglementarea statutului de utilitate publica in Romania. URL: <https://www.stiri.org/ong/comunitate-si-voluntariat/reglementarea-statutului-de-utilitate-pu>

¹⁹ Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100425.atv>

²⁰ Egyházi Nyilvántartó rendszer 1.0. URL: <https://egyhazi.me.gov.hu/>

²¹ 2011. évi CCVI. Törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. URL: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1100206.tv>

діяльності, здійснює освітню, виховну, здравоохоронну, благодійну, соціальну, сімейну, дитячу, молодіжну, культурну, екологічну, спортивну та іншу діяльність, а також займається формуванням національної свідомості (Преамбула). Задекларовано визначну роль церков, які завжди мали вирішальну роль в історії та культурі Угорщини, а також надання підтримки діяльності церков, які відіграють значну роль у житті угорських громад за кордоном. Викладені положення Конституції та Закону у сукупності становлять правовий фундамент державно-церковної співпраці, яка характеризується незалежністю церкви і одночасним функціонуванням держави та церкви, нейтралітетом держави, дотриманням договорів, які укладаються органами державної влади з церквами. Основи порядку укладання договорів про співпрацю для спільного блага між державою і церквами зі статусом юридичної особи визначено на законодавчому рівні (статті 9, 9C, 9D, 9F, 9G).

Релігійні об'єднання зі статусом юридичної особи наділено правом здійснення релігійної освіти у закладах освіти різних рівнів, що фінансуються державою, органами місцевого самоврядування або органами самоврядування національних меншин (стаття 19A). Забезпечення матеріальних умов для викладання відповідної навчальної дисципліни покладено на заклади освіти. Витрати на викладання інших релігієзнавчих дисциплін забезпечуються державою відповідно до договору із зареєстрованою церквою. Окрім релігійно-освітньої діяльності передбачено капеланство у збройних силах, пенітенціарних та медичних установах (стаття 22).

Варто звернути особливу увагу на заборону запровадження будь-якого органу державної влади для управління і нагляду за церквами (стаття 8), а також закріплення за церквами, зі статусом юридичної особи, права на обговорення концепцій і проектів законів у законодавчо встановленому порядку (20D).

На рівні Закону передбачено надання церквам державної фінансової підтримки, зокрема щодо встановлення податкових пільг для церков зі статусом юридичної особи для здійснення ними діяльності з метою досягнення спільного блага (статті 9G, 19 тощо), а також бюджетної підтримки на тих же умовах, що й державним установам, які здійснюють подібну діяльність (стаття 19). Водночас передбачено державний аудит, згідно із вимогами, встановленими законодавством, щодо коштів, які надаються церквам для здійснення нерелігійної діяльності (стаття 19 D).

Латвія. Конституція містить положення щодо відокремлення церкви від держави (стаття 99)²². У Законі про релігійні об'єднання (далі – Закон)²³ таке конституційне положення отримало розвиток через визначення щодо засад державно-церковних відносин, зокрема невтручання держави, органів місцевого самоврядування, громадських та інших організацій у релігійну діяльність церков. Окрім цього, положеннями Закону закріплено можливість залучення церкви до виконання функцій держави лише у випадках, що передбачені законом, і можливість регулювання державно-церковних відносин спеціальними законами (стаття 5).

²² Latvijas Republikas Satversme. URL: <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>

²³ Reliģisko organizāciju likums. 07.09.1995. URL: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums>

Взаємодію держави з церквою координує Міністерство юстиції, у структурі якого функціонує спеціальний підрозділ у справах релігії (стаття 5). Водночас з метою сприяння і вдосконалення співпраці (*sadarbību*) між державою та церквою запроваджено постійно діючий консультативний орган – Рада духовних справ (*Garīgo lietu padome*)²⁴ (далі – Рада). Раду очолює голова Уряду, а до її складу входять керівники або уповноважені представники традиційних церков, міністр юстиції. Завданнями Ради є розроблення і реалізація проектів державно-церковної співпраці, висловлення пропозицій органам державної влади з питань, що пов'язані з діяльністю церков, їхніх прав та обов'язків, щодо вдосконалення нормативно-правових актів, якими регулюється діяльність церков, а також щодо зміцнення морально-етичних цінностей в суспільстві з урахуванням сучасних суспільних процесів.

Законодавчими положеннями закріплено право церков на викладання християнського віровчення та етики у державних і муніципальних школах за рахунок коштів державного бюджету (стаття 6). Умовами реалізації цього права визначено: наявність заяв не менше десяти неповнолітніх осіб або їхніх батьків, або опікунів про бажання вивчати означені дисципліни; затвердження навчального плану Міністерством освіти і науки (далі – Міністерство). Кандидатури вчителів пропонуються керівництвом церков, які атестуються Міністерством. У державних і муніципальних школах для національних меншин згідно із Законом, за бажанням учнів та в порядку встановленому Міністерством, може здійснюватися викладання віровчення, з яким ототожнюють себе учні. Окрім цього, за церквами закріплено право на здійснення релігійної діяльності в лікарнях, будинках престарілих, пенітенціарних установах, військових частинах Національних збройних силах за згодою осіб та з узгодженням часу і місця проведення відповідних заходів з керівництвом цих установ, організацій (стаття 14). Діяльність капеланів регулюється актами Уряду.

Литва. Конституція закріплює право кожної людини, зокрема, на вільне обрання та сповідування будь-якої релігії (стаття 26), що можна трактувати як декларування нейтралітету держави у відносинах з церквою²⁵.

Закон про релігійні громади²⁶, відповідно до якого регулюються державно-церковні відносини (далі – Закон), містить положення про визнання державою дев'яти релігійних об'єднань²⁷ традиційними, тобто такими, які є частиною історичної, духовної та соціальної спадщини Литви (стаття 5). Встановлено

²⁴ Reliģisko organizāciju likums. 07.09.1995. URL: <https://likumi.lv/ta/id/36874-religisko-organizaciju-likums> Garīgo lietu padomes nolikums.Ministru kabineta noteikumi Nr.1307. Rīgā 2009.gada 10.novembrī (prot. Nr.79 24.§). URL: <https://likumi.lv/ta/id/200583-garigo-lietu-padomes-nolikums>

²⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija įsigaliojo 1992 m. lapkričio 2 d. Skelbta: Lietuvos Aidas, 1992, Nr. 220 (1992-11-10). URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014 (1992-11-30). URL: <https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija.htm>

²⁶ Lietuvos Respublikos religinių bendruomenių ir bendrijų įstatymas. 1995 m. spalio 4 d. Nr. I-1057. Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.21783/asr>

²⁷ Католицька церква латинського обряду (*lotynų apeigų katalikų*), Католицька церква грецького обряду (*graikų apeigų katalikų*), Євангелічні лютерани (*evangelikų liuteronų*), Євангелісти-реформатори (*evangelikų reformatų*), Православні (*ortodoksų (stačiatikių)*), Старообрядці (*sentikių*), Іудеї (*judėjų*), мусульмани-суніти та караїми (*musulmonų sunitų ir karaimų*).

критерії і порядок надання парламентом статусу традиційної іншим церквам (стаття 6).

Відповідно до Закону визначено засади відносин між державою і церквою, зокрема: функції держави не реалізуються церквою, а функції церкви не реалізуються державою; незалежність церкви; усі церкви зі статусом юридичної особи²⁸ мають право на отримання, відповідно до законодавчо встановленого порядку, державної підтримки їх діяльності у сфері культури, освіти і благодійної діяльності (стаття 7).

За церквою закріплено право на започаткування закладів загальної освіти, а також інших закладів освіти і культури, здійснення благодійної діяльності, участь у акціях / заходах милосердя, заснування медичних, благодійних установ і організацій (стаття 14). Традиційними та зареєстрованими церквами може здійснюватися викладання навчальних релігійних курсів, зокрема, в державних і недержавних закладах освіти, а також виховання за умови відповідності таким критеріям: наявність бажання батьків, опікунів; реєстрація навчальних програм в Міністерстві освіти і науки; надання до Міністерства документів для підтвердження кваліфікації вчителів; наявність запиту від церкви до Міністерства на викладання релігії (стаття 9). Доречно звернути увагу, що відповідний процес в державних закладах освіти і виховання регулюється законодавством про світу, а здобувачі освіти, чия релігійна освіта фінансово забезпечується державою, вивчають релігійний курс, який відповідає конфесійній приналежності сім'ї.

Відповідно до положень Закону передбачено надання органами державної влади та місцевого самоврядування у порядку, визначеному законодавством, фінансової підтримки діяльності церков зі статусом юридичної особи у сфері освіти (стаття 14). Зокрема, фінансування і загальне утримання церковних закладів загальної освіти державного зразка здійснюється аналогічно тому порядку і обсягу, як і для державних та комунальних закладів освіти.

Висновки.

Державно-церковне партнерство розглядається в цій Аналітичній записці як складова відносин між державою та церквою, що регулюються як законом, так і на рівні державно-церковних договорів. Законодавча / юридична техніка викладення у тексті закону положень, що регулюють державно-церковне партнерство, є різною: із використанням (Польща, Румунія, Угорщина, Латвія) або без використання (Болгарія, Литва) термінів «співпраця», «партнерство».

Вважаємо доцільним виокремлювати дві складові регулювання державно-церковного партнерства: законодавче закріплення права церкви на здійснення певних видів діяльності у соціальній сфері та надання церкви державної фінансової підтримки. Церква, відповідно до законодавчо визначених правил, здійснює діяльність у соціальній сфері, що сприяє реалізації функцій держави та зумовлює державну фінансову підтримку відповідних дій.

²⁸ Традиційні церкви мають статус юридичної особи, а інші церкви отримують його у разі реєстрації своїх статутних документів (статті 10-11).

За результатами порівняльного аналізу досвіду законодавчого регулювання державно-церковного партнерства Болгарії, Польщі, Румунії, Угорщини, Латвії та Литви можна виокремити певні спільні та відмінні характеристики.

Положення про відокремлення церкви від держави або про незалежність / автономність церкви містяться в Конституціях та спеціальних законах усіх означених держав. Водночас у Конституції Литви лише опосередковано / побіжно зазначається про нейтралітет держави у відносинах з церквою через закріплення права кожної людини на вільне обрання та сповідання будь-якої релігії.

Нормативно-правові акти, якими регулюються державно-церковні відносини містять положення щодо особливої ролі однієї або декількох церков (Румунія, Угорщина); визнання певних церков традиційними для держави (Болгарія, Литва, Латвія); наявність переліку визнаних державою церков у додатку до закону, яким регулюються відносини між державою та церквою (Румунія); регулювання державно-церковних відносин положеннями міжнародної угоди (Польща); заборона створення державного органу з питань державно-церковних відносин в Угорщині.

Має місце закріплення у законах усіх держав, чий досвід розглядався, права церкви на здійснення певних видів діяльності у соціальній сфері (освітня, здравооохоронна, опіка, благодійництво, капеланство тощо).

Про паритетність державно-церковних відносин свідчить наділення церкви правом на проактивну участь у правотворчому процесі (Болгарія, Угорщина), права на звернення до Конституційного суду (Польща). Слід також акцентувати увагу на запровадженні у Латвії постійно діючого консультативного органу з метою сприяння та вдосконалення співпраці між державою та церквою.

Законодавством усіх держав, чий досвід вивчався, передбачено надання церкві державної фінансової підтримки у вигляді субсидування, податкових, кредитно-відсоткових, митних пільг тощо. Водночас передбачено різні механізми державного аудиту коштів, що надаються церквам.

*Дослідницька служба
Верховної Ради України*

**Цей документ підготовлений Дослідницькою службою Верховної Ради України як довідковий інформаційно-аналітичний матеріал. Інформація та позиції, викладені в документі, не є офіційною позицією Верховної Ради України, її органів або посадових осіб. Цей документ може бути цитований, відтворений та перекладений для некомерційних цілей за умови відповідного посилання на джерело.*